

## BAZI TİYATRO ESERLERİNİN SOSYOMETRİ TESTİ İLE VE İLETİŞİM TÜRLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Ar. Gör. Üstün DÖKMEN \*

Piyes yazarken çevremde kimseyi istemem, eğer piyesimde sekiz karakter varsa, etrafım zaten yeterince kalabalık demektir.

Henrik Ibsen

### GİRİŞ

Sanat, insanın eseri olan ve insanlığı sürekli olarak etkileyen, biçimlendiren bir etkinlik alanıdır. İnsanı etkileme bakımından sanat dallarının her biri kuşkusuz kendine özgü bir değere sahiptir. Fakat birtakım özelliklerinden ötürü, tiyatronun tüm sanat dalları arasında apayrı bir yeri vardır. Her şeyden önce tiyatro, edebiyatın, plastik sanatların ve müziğin katkıları ile oluşan bir sanat dalıdır. Bu özelliği tiyatroyu, güzel sanat dallarının kesiştiği bir nokta haline getirmektedir. Üstelik, diğer sanat dallarında sanatçılar, mesajlarını, mermer, kil, boya gibi birtakım nesnelere kullanarak iletirken, tiyatro yazarı mesajını, kendisi gibi insanlardan yararlanarak iletmektedir. Öyleyse tiyatronun, insan yaşamına en yakın sanat dalı olduğunu ileri sürebiliriz.

#### Amaç :

Araştırmamızın amacı, bir grup tiyatro eserinde, oyun boyunca ortaya çıkan sosyometrik örüntüyü belirlemek ve kişiler arasın-

(\*) Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

daki iletişimi incelemektir. İnceleme materyalimiz, tiyatro metinleridir.

Sosyometri, bir gruptaki bireylerin, daha doğrusu, yaşayan insanların, birbirlerini kabul ya da reddetme durumlarını saptadığına göre, bir tiyatro eserindeki kişilerin bir grup oluşturduklarını varsayarak, bu gruptaki sosyometrik örüntüyü inceleyebileceğimizi düşündük. Yazar, eserinde kimleri birbirine dost kılmış, kimleri düşman etmiştir? Kimler grupta yalnız kalmaktadır, kimler popülerdir? İşte sosyometri teknikleri, eserlere, bu tür sorulara karşılık bulunması amacıyla uygulandı. Ele alınan eserlerde, kişilerarasındaki iletişim türleri incelenerek de, oyun kahramanlarının birbirleriyle ne tür iletişimde buldukları belirlenmeye çalışıldı. Kim duygularını tam olarak ifade ediyor; kim maske takıyor; kim karşındakini anlayarak, kim yüzeysel dinliyor; kişilerarasındaki iletişim sorunları, eserin seyrini ve sosyometrik örüntüyü nasıl etkiliyor? Bu sorulara ve benzerlerine, genelde birtakım karşılıklar bulmak, araştırmamızın amaçlarından biridir.

### Önem :

Tiyatro eleştirmenleri ve kuramcıları, tiyatronun temel işlevinin eğitim olduğu görüşünde birleşmektedirler. Tiyatronun, her şeyden önce bir sanat olayı olduğunu unutmaksızın, bir eğitim aracı olarak nasıl ele alındığını tartışabiliriz.

XVIII. yüzyıl tiyatro kuramcılarında göre, tiyatro uygulandıkarak eğitir (Şener, 1982). Burada eğitim sözü, seyircinin kişiliğinin geliştirilmesi ve daha iyi bir insan haline getirilmesi çabasını ifade etmektedir.

Yetkin (1966), toplumun estetik zevkini en etkin biçimde tiyatronun geliştirebileceğini, bu yüzden de tiyatroyu bir eğitim kurumu olarak görmek gerektiğini belirtmektedir. Yine Yetkin'e göre, dünyadaki hemen her ülkede, okullarda temsil kolları bulunması, tiyatronun işe yararlığını göstermektedir. Özgü'ye (1966) göre de, tiyatro, insanları, duygu ve düşüncelerini olgunlaştırarak, güzeli çinkinden, yararlıyı yararsızdan ayırmayı öğreterek eğitmektedir.

Çeşitli kaynaklara göre, tiyatronun, özellikle çocuk tiyatrosunun, dört temel işlevi vardır. Bunlar, eğlendirici, eğitici, öğretici ve eleştirici işlevlerdir (Samarçay, 1976).

Tiyatronun eğitici, öğretici niteliği olduğunu söylerken, her halde, seyirciye doğrudan bir şeyler öğrettiğini düşünmemek gerekir. Seyirciyi öğrenci, kendisini de öğretmen sayan yazarların eserleri, izleyenlerde derin bir iz bırakmadığı gibi, «sanat» olma özelliğine de fazla sahip olmamaktadır. Bu yüzden tiyatronun, doğrudan değil, dolaylı olarak öğreten bir kurum olduğu görüşünü benimsemek gerekir. Bir tiyatroyu izleyenler için, daha çok, modelden taklitle öğrenme (modeling) sözkonusu olabilir (Bandura, 1977). Ülki (1979), özellikle çocuk tiyatrosunda çocukların, modelden görebek öğrendiklerini belirtmektedir. Kavcar (1982) da, çocukların, dünyadaki karmaşık ilişkiler düzeni içinde nasıl davranacaklarını, taklit yoluyla tiyatrodan öğrenebileceklerini dile getirmektedir. Eğer gerçekten böyleyse, birtakım tiyatro eserlerinin, izleyenlere ne tür bir kişilerarası ilişki modeli sergilediğini incelemekte yarar vardır. Çünkü çocuklar, hatta yetişkinler, tiyatrodaki gördükleri bir iletişim şeklini model olarak alıp, taklitle öğreniyorlarsa, onlara bu bakımdan eğitici niteliği yüksek eserler sunmak gerekir. Aksi halde izleyiciler, özellikle çocuklar, tiyatrodaki öğrenecekleri olumsuz iletişim şekillerini, günlük yaşamlarına transfer ederek, kişilerarası iletişimlerde güçlüklerle karşılaşabilirler. İşte bu yüzden, çeşitli tiyatro eserlerini, sahip oldukları sosyometrik örüntü ve sergiledikleri ilişkilerin türü açısından incelemek yararlı olacaktır.

İncelemek amacıyla ele aldığımız eserler, herhalde, dünya tiyatrosu edebiyatını temsil edecek nitelikte bir örneklem değildir. Bu yüzden, tüm tiyatrolara ilişkin kesin genellemeler yapmamız mümkün olamaz. Fakat araştırmamız, tiyatro eserlerini, sosyometri ve iletişim türleri açısından incelemenin mümkün olup olmadığını ve böyle bir çalışmada ortaya ne gibi sonuçlar çıkabileceğini görmek bakımından önemlidir.

### **Sosyometri Testi :**

Moreno'ya (1963) göre sosyometrinin konusu, grupların psikolojik özelliklerinin matematiksel yöntemlerle incelenmesidir. Sosyometri, bir gruptaki kişilerin birbirlerini kabul ya da red edişlerini, belli ölçütlere göre saptayarak, gruptaki ilişki örüntüsünü inceleyenler.

Bir grubun sosyometrik açıdan incelenmesinde çeşitli teknikler kullanılabilir. Bu teknikleri a) grup teknikleri ve b) eylem tek-

nikleri olmak üzere iki kısımda toplayabiliriz. Grup tekniklerinden bazıları, sosyometri testi, tanışmalar testi ve duygusal yayılma testidir. Bunların yanısıra, bir gruptaki kişilerin birbirlerini kabul ya da reddedişleri, çeşitli tutum ölçekleriyle, örneğin Thurstone'nun Eşit Aralıklar Tekniği ile ölçülebilir (Lindzey ve Byrne, 1968). Sosyometrik incelemede kullanılacak eylem tekniklerinden bazıları ise, rol testi, spontanlık testi ve sosyodramdır. Sosyometri- nin temel kitabı kabul edilen «Who Shall Survive» isimli eserinde Moreno (1963), yukarıda sayılan tekniklerden, en çok sosyometri testi üzerinde durmaktadır.

Sosyometri testi, bir gruptaki üyelerin, her birine, belli bir ölçüte göre, diğer grup üyelerinden hangilerini tercih ettikleri ve reddettikleri sorularak uygulanır. Örneğin bir sınıftaki öğrencilerden, seçtikleri ve reddettikleri üçer kişinin ismini yazmaları istenir. Buradaki sosyometrik ölçüt, «birlikte ders çalışmak» ya da «aynı sırada oturmak» olabilir. Bu ölçüte göre öğrencilerin yapacakları seçimler ise, sosyogram matrisinde toplanır. Eğer öğrenci A, arkadaşı B'yi tercih ediyorsa onu «çektığı» söylenir ve bu durum sosyogram matrisinde «+1» ile gösterilir; A'nın C'yi reddetmesi halinde ise «A, C'yi itiyor» denir ve bu durum matriste «-1» ile ifade edilir. Sosyogram matrislerinde genellikle, sütun seçmeyi yapan kişileri, satır ise seçilenleri gösterir. Sosyogramda ise, sosyogram matrisindeki çekme ve itmeler geometrik bir düzen içinde gösterilir. Sosyogramda, erkekler birer üçgenle, kadınlar daire ile, çekmeler kırmızı, itmeler ise siyah bir okla ifade edilir. Örneğin, eğer A kişisi B'yi çekiyorsa, A'dan B'ye yönelen kırmızı bir ok çizilir; iki kişinin birbirlerini karşılıklı çekmeleri halinde ise, aralarına kırmızı bir çizgi çizilerek, bu çizginin ortasına küçük bir çarpı konur. Benzer şekilde, tek yönlü ve karşılıklı itmeler siyah renkli olarak çizilir. İki kişinin birbirlerine karşı kayıtsız kalmaları durumu ise, noktalı çizgi ile belirtilir. (Bulgular bölümündeki sosyogramda, renk kullanma mümkün olmadığından, çekmeler düz çizgi ile, itmeler noktalı çizgi ile gösterilmiştir.)

Tiyatro eserlerini sosyometrik açıdan incelerken, sosyometri testinden yararlanmayı uygun gördük. Yalnız, sosyometri testi insanlara uygulanmak üzere geliştirilmiş bir test olduğundan, tiyatro eserlerine uygulanabilecek şekilde adapte edilmesi gerekiyordu; nasıl adapte edildiği ise, yöntem bölümünde anlatılmaktadır.

### İletişim Türleri :

İletişim, iki birim arasında, birbirine ilişkin mesaj alışverişi-  
dir. Bir iletişimin, a) kaynak, b) alıcı, c) mesaj, d) iletişim ka-  
nalı, e) şifreleme ve f) şifreyi çözme olmak üzere altı ögesi var-  
dır. İletişimi en genel anlamda, sözlü ve sözsüz olmak üzere iki  
gruba ayırabiliriz.

Bir iletişimi, çok değişik yaklaşımlarla incelemek mümkündür.  
Örneğin bir yaklaşım şekli, sözlü iletişimde bulunan kişilerin ses-  
lerini fiziksel boyutlar açısından incelemek olabilir. Bu tür bir araş-  
tırmada (Alien ve Guy, 1978), birbirleriyle iletişimde bulunan de-  
neklerin seslerinin dalga boyları, genişlik, şiddet ve benzeri özel-  
likleri saptanarak, ortaya atılan çeşitli hipotezlerin sınanması yo-  
luna gidilmiştir.

Bir iletişim ürününün incelenmesinde, en yaygın yaklaşımın, kap-  
sam analizi (content analysis) olduğunu söyleyebiliriz. Kapsam ana-  
lizi, bir iletişimi açık kapsamının, objektif, sistematik ve nicel bir  
yaklaşımla incelenmesi demektir. Kapsam analizi daha çok, politik  
mesajların incelenmesinde kullanılsa da, başka tür yazılı metinle-  
rin, bu arada edebiyat eserlerinin incelenmesinde de yararlı ola-  
bilir (Holsti, 1968). Karmaşık bir incelemeyi, bazen bilgi - sayara  
baş vurmaya da gerektiren kapsam analizinin özü, «kim, kimne, ne-  
yi nasıl, niçin ilettili ve bu iletmenin sonucu ne oldu?» sorusuna  
karşılık aranmasıdır. Kapsam analizinin nasıl yapılacağı konusun-  
da, tek bir yol yoktur; çeşitli durumlara uygun, değişik yollar iz-  
lenebilir.

Bu araştırmadaki amaçlarımızdan birisi de, ele aldığımız ti-  
yatro eserlerindeki kişilerin, birbirleriyle ne tür iletişimde bulun-  
duklarını belirlemektir. Bir tür kapsam analizi sayılabilecek böyle  
bir incelemede, incelemeye esas teşkil edecek bir ölçütün belirlen-  
mesi gerekiyordu. Bu düşünceyle, tiyatro eserlerindeki kişilerin ile-  
tişimlerini, «olumlu», «olumsuz» ve «nötr» olmak üzere üç gruba  
ayırma kararı verdik. Bu ayırımın neye göre yapılacağı konusun-  
da da Gibb'in ve Cüceloğlu'nun görüşlerine dayanmayı uygun gör-  
dük.

Gibb'e göre, iletişimin kalitesini düşüren en önemli etken, sav-  
unuculuktur (Tubbs ve Moss, 1974). İletişimde bulunan iki kişi-  
den birisi savunucu iletişime yöneldiği zaman, karşısındakini de

savunuculuğa iter. Böylece iletişimin niteliği düşer, kişiler birbirlerini tam olarak anlayamazlar. Bunun nedeni, savunucu iletişimde bulunan kişilerin, birbirlerini dinlemek yerine, benlik saygılarını korumaya çalışıyor olmalarıdır. Savunucu iletişimde kişi, enerjisini, kendini korumaya harcar, gerçek iletişimi ihmal eder.

Gibb, savunuculuk yaratan iletişim ortamına savunucu iklim (defensive climate); bunun tersi olan yani savunuculuk yaratmayan iletişim ortamına ise destekleyici iklim (supportive climate) demektedir. Dilimizde bu iki terime karşılık olarak, «savunucu iletişim ortamı» ve «açık iletişim ortamı» terimlerini kullanmak istiyoruz.

Gibb, söz konusu iki iletişim ortamını, altışar davranış türüyle tanımlamaktadır. Bu davranışlar şunlardır (Tubbs ve Moss, 1974) :

**Savunucu İletişim Ortamı :** 1) Değerlendirme, yargılama, 2) Kontrol etme, 3) Plânlı davranma, 4) Kayıtsızlık, 5) Üstünlük taslama, 6) Katılık.

**Açık İletişim Ortamı :** 1) Betimleme, 2) Soruna yönelme, 3) Spontan davranma, 4) Empati kurma, 5) Eşitlikçi olma, 6) Esneklik.

Gibb'in iki iletişim ortamına ilişkin terimlerini kısaca şöyle açıklayabiliriz : Değerlendirme ya da yargılama türünde iletişimde bulunan kişi, karşısındakinin davranışlarını «iyi», «kötü», «yanlış» gibi birtakım sıfatlarla eleştirir. Böyle olunca da karşısındaki savunuculuğa geçer. Bu iletişim türünün zıttı, betimlemedir. Betimleme türü iletişimde bulunan kişi, karşısındaki eleştirmeden, olayları açıklamaya yönelir. Kontrol etmede, dinleyiciyi belli bir yöne çekme çabası vardır; böyle bir iletişimle karşılaşan dinleyici, kendini «aptal» yerine konuyor hissedebilir. Soruna yönelmede ise, dinleyeni yönlendirme yerine, olaya eğilme söz konusudur. Plânlı davranmada, kişi, amacına ulaşabilmek için kafasında belli bir strateji kurarak bunu uygulamaya çalışır. Bu tür iletişimin zıttı, plânsız, içinden geldiğince davranmak, yani spontan iletişimde bulunmaktır. Kayıtsızlık, karşısındakinin sözleri karşısında umursamaz davranmak; empati kurmaksa, kendini karşısındakinin yerine koyarak, onun duygu ve düşüncelerini tam olarak anlamaya çalışmaktır. Üstünlük taslama ve eşitlikçi olma terimleri ise, burada,

günlük kullanımlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Katı-  
lık, taviz vermemek, kendi görüşü dışındaki tüm görüşleri reddet-  
mek anlamı taşırken, esneklik bunun tersidir.

Cüceloğlu (1979), iletişimi olumsuz yönde etkileyen etmenler-  
den birisi olarak da hatalı dinleme şekillerini görmektedir. Hatalı  
dinieme şekillerinden bazıları görünüşte dinleme, seçerek dinleme  
(duymak istediğini duyma) ve tuzak kurarak (karşısındakinin açı-  
ğını arayarak) dinlemedir.

Cüceloğlu, en iyi dinleme şeklinin yansıtarak dinleme (açımlı  
dinleme) olduğunu belirtmektedir. Yansıtarak dinleyen bir kişi,  
karşısındakinin sözlerini tam olarak dinledikten sonra, onun duy-  
gu ve düşüncelerini birkaç kelime ile özetler; yani dinlediği kişiye  
geribildirim vermiş olur.

Araştırmamızda, «olumsuz iletişim» kategorisine, Gibb'in savu-  
nucu iletişim türleriyle, Cüceloğlu'nun hatalı dinleme şekillerini da-  
hil ettik. Ayrıca, sözel saldırganlığı, fiili saldırganlığı, ben - mer-  
kezci tutumu ve maske takarak (duygu ve düşüncelerini saklaya-  
rak) iletişimde bulunmayı da yine olumsuz iletişim olarak nitele-  
dik. «Olumlu iletişim» kategorisine ise Gibb'in açık iletişim türle-  
ri ve yansıtarak dinleme dahil edildi.

Yaptığımız iletişim analizi, ele aldığımız tiyatro eserlerindeki  
kişilerin yukarıda sıralanan iletişim türlerinden hangilerini ne sık-  
lıkla kullandıkları belirlenerek gerçekleştirilmiştir.

## YÖNTEM

### İncelenen Eserler :

Araştırmamızda, Molière'in Cimri, Sevda Hekim adlı komedi-  
leri; Shakespeare'in Beğendiğiniz Gibi adlı komedisi ile Othello ve  
Kral Lear adlı trajedileri; Musahipzâde Celâl'in Yedekçi, Turgut  
Özakman'ın Fehim Paşa Konağı, Necati Cumalı'nın Nalınlar adlı  
komedileri ve Turan Oflazoğlu'nun Genç Osman'ı ele alındı. Kome-  
di ya da dram, dram ya da trajedi sayılmanın, aslında bir derece  
sorunu olduğunu unutmamakla birlikte; ele alınan eserleri kome-  
di ve trajedi olarak iki ayrı grupta toplayabiliriz. Bu eserleri seç-  
memizin birinci nedeni, komedinin trajediye oranla daha fazla eği-

tici niteliğe sahip görülmesidir (Sokullu, 1976; Şahinbaş, 1966). Bu, şüphesiz, dram ya da trajedinin eğitici olmadığı anlamına gelmiyor. Fakat komedi, birtakım hatalı davranışları gülünç hale getirerek vurgulamakta ve bu haliyle seyircinin belleğinde daha kalıcı iz bırakmaktadır. O halde, komedilerde, diğer insan hataları gibi, iletişim hataları da etkili bir biçimde sergileniyor olabilir. Bu düşünceyle, bir grup komediyi ele aldıktan sonra, karşılaştırma yapabilmek amacıyla üç tane de trajediyi ele almayı uygun gördük.

İncelemek amacıyla ele aldığımız eserlerin seçimi tesadüfi değildir. Bir ön çalışma yaparak çok sayıda tiyatroyu gözden geçirdiğimizde, bazı eserlerin sosyometri testi ile incelenmeye elverişli olmadığını gördük. Ele aldığımız eserler, böylesine bir incelemeye elverişli oldukları izlenimini verenlerdir.

### **İnceleme Şekli :**

Ele alınan tiyatro eserleri araştırmacı tarafından okunarak, her biri için bir sosyogram düzenlenmiştir. Sosyogramın düzenlenmesinde ölçüt «lehinde -aleyhinde» olmaktadır. Eğer bir kişi diğerinin lehinde olduğunu belirtiyorsa onu «çektığı»; aleyhinde olduğunu belirtiyorsa «ittiği» kabul edildi.

Değerlendirme şeklimizin subjektif olduğu açıktır. Bu yüzden, tiyatro eserlerinin tümü ikinci bir kişiye daha okutulmuş, bu kişinin, her eser için bir sosyogram düzenlemesi sağlanmıştır. Bu sosyogramların matrisleri ile araştırmacının matrisleri karşılaştırılarak değerlendirmenin güvenilirliği saptanmıştır.

Bazı tiyatrolarda, iki kişi arasındaki lehinde ya da aleyhinde olma durumu, oyun boyunca değişiklik göstermektedir. Yani ilişki bazen bozulmakta, bazen düzelmektedir. Bir sosyogramda, bu değişikliklerin tümünü aynı anda yansıtamayacağımız için, en başat olanını esas almayı uygun gördük.

Eserlerdeki iletişim türleri ise şöyle saptanmıştır : Giriş bölümünde açıklandığı üzere, olumlu ve olumsuz ve nötr iletişim kategorilerine giren davranışlar listelenerek, bir eserdeki repliklerden her birinin, bu davranışlarından hangisine uygun olduğu saptandı. Bu değerlendirme de yine iki kişi tarafından yapıldı; hangi iletişim kategorisine yerleştirilecekleri konusunda, görüş birliğine va-



riılamayan replikler, değerlendirme dışı bırakıldı. Burada söz konusu olan üç tür iletişimden, sadece olumlu ve olumsuz iletişim kategorilerine girenler araştırma kapsamına alınmıştır. Kimin olumlu, kimin olumsuz iletişimde bulunduğuna ise şöyle karar verildi : Bir eserde, eğer bir kişinin ortaya koyduğu olumlu iletişimlerin sayısı, olumsuz iletişimlerin üç katından fazlaysa, o kişinin «olumlu» iletişimde bulunduğu; eğer olumsuzların sayısı olumluların üç katından fazlaysa «olumsuz» iletişimde bulunduğu kabul edildi.

### İstatistiksel Analiz :

Araştırmacının gerçekleştirdiği sosyometrik ölçümlerin güvenilirliği, Katz ve Powell'in (1953) iki sosyogram matrisinin uygunluğunu belirlemede kullandıkları istatistiksel teknikle saptandı. Araştırmacının ve diğer hakemin her bir tiyatro eserine ilişkin oluşturdukları iki sosyogram matrisi arasındaki C (concordance index) hesaplandı. Bu durumda güvenilirlik katsayılarının  $C = .74$  ile  $C = .89$  arasında değiştiği görüldü.

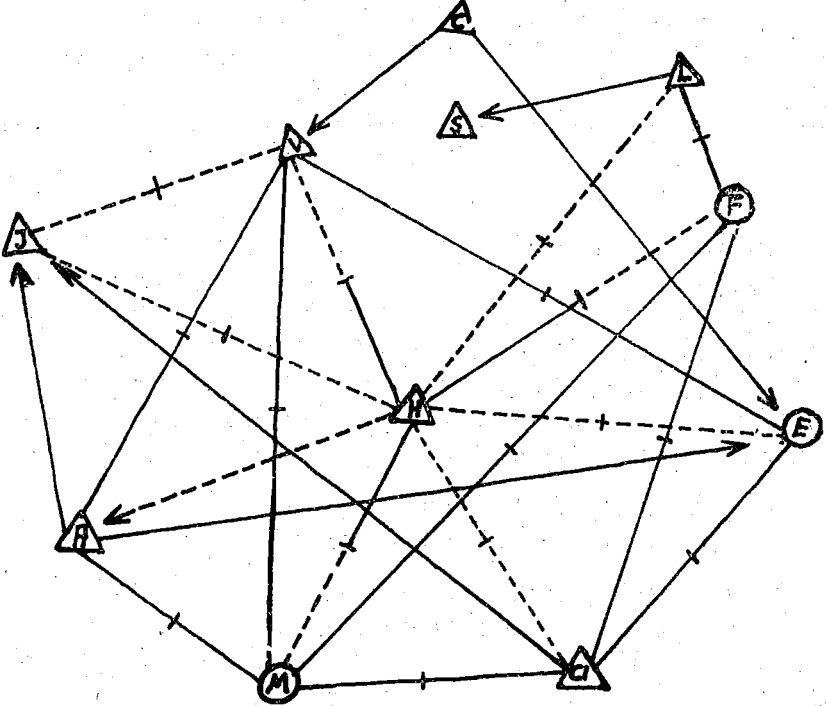
Tiyatro eserlerinin türü ile, bazı sosyometrik değişkenler arasında ilişki olup olmadığı  $X^2$  (chi - square) ile araştırıldı.

Oyunculardaki kişilerin, olumlu ya da olumsuz iletişimde bulunmaları ile diğer grup üyeleri tarafından çekilme sayıları arasındaki ilişki, çift serili (biserial) korelasyon tekniği ile hesaplandı. Kullanılan iletişim türü ile, gruptaki üyeler tarafından itilme sayısı arasındaki ilişki de, yine aynı teknikle hesaplandı. Bu tekniğin kullanılma nedeni, yapay olarak sürekli hale getirdiğimiz bir değişken (olumlu ya da olumsuz iletişimde bulunma) ile, bir sürekli değişken (çekilme miktarı - itilme miktarı) arasında ilişki aranmasıdır. Cinsiyet ile gruptaki üyeler tarafından itilme miktarı arasındaki ilişki ise nokta çift serili (point biserial) korelasyon tekniği ile hesaplandı. Bu teknik de, gerçek süreksiz bir değişken (cinsiyet farkı) ile sürekli bir değişken arasında ilişki arandığı için kullanıldı.

### BULGULAR

İncelenen tiyatro eserlerinin her biri için bir sosyogram matrisi ve sosyogram düzenlendi. Bu sosyogramlardan bir tanesi, örnek olarak Şekil 1 verilmiştir. İncelenen tiyatroların tümüne iliş-

kin bazı sosyometrik bulgular ise TABLO I'de görülmektedir. TABLO II'de de, çeşitli eserlerdeki bazı kişilerin, kullandıkları iletişim türleri, grup üyelerince çekilme ve itilme sayıları belirlenmiştir.



Şekil 1. Molière'in Cimri adlı komedisindeki çekme ve itmeleri gösteren sosyogram. (Düz çizgiler çekmeyi, noktalı çizgiler itmeyi belirtmektedir :

H : Harpagon, C : Claude Kadın, V : Valère, L : La Flèche, S : Simon Usta, J : Jacques, F : Frosine, A : Anselme, E : Élişe, M : Mariane, Cl : Cleante.

Yapılan istatistiksel analizler sonucunda şu bulgular elde edilmiştir : Tiyatrolar, komedi ve trajedi olarak iki gruba ayrıldığında, eser türü ile bu eserlerdeki seçme türü — yani çekme veya itmeler — arasında anlamlı ilişki bulunmuştur ( $X^2=7.32$ , s.d. : 1,  $p < .01$ ). Bu ilişkinin düzeyi ise  $C = .15'$ 'dir. Verilerden anlaşıldığına göre, trajedilerdeki toplam çekme sayısı, toplam itme sayısından biraz fazlayken, komedilerde, çekme sayısı itme sayısının tam iki katı kadardır.

TABLO I

**MOLIERE, SHAKESPEARE, MUHASİPZADE, ÖZAKMAN, CUMALI VE OFLAZOĞLU'NA AİT TİYATRO ESERLERİNDEKİ BAZI SOSYOMETRİK DEĞİŞKENLERİN MİKTAR VE YÜZDELERİ**

Eserler	Çekme		İtme		Karşılıklı seçme		Tek yönlü seçme		Uyuşmayan çift		Dışardan seçme n
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Cimri	28	68.3	13	31.7	14	58.3	7	29.2	3	12.5	0
Sevda Hekim	10	40.0	15	60.0	6	31.6	13	68.4	0	0.0	1
Beğendiğiniz Gibi	22	64.7	12	35.3	10	50.0	7	35.0	3	15.0	0
Othello	32	72.7	12	27.3	13	52.0	6	24.0	6	24.0	0
Kral Lear	20	34.5	38	65.5	22	63.0	12	34.0	1	3.0	0
Yedekçi	18	56.3	14	43.7	9	39.0	14	61.0	0	0.0	0
Fehim P. Kon.	30	78.9	8	21.1	15	75.0	2	10.0	3	15.0	5
Nalınlar	12	66.6	6	33.3	7	63.6	4	36.4	0	0.0	2
Genç Osman	21	53.8	18	46.2	15	17.4	3	14.3	3	14.3	7

Eserlerini incelediğimiz altı yazarı, eserlerindeki seçme türü açısından karşılaştırdığımızda, yazar ile çekme veya itme arasında anlamlı ilişki bulunmadığı görülmüştür. Yani farklı yazarlar arasında, eserlerinde kullandıkları çekme veya itmeler bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Molièr'in iki eseri karşılaştırıldığında, Cimri ve Sevda Hekim ile çekme ya da itme arasında anlamlı ilişki bulunmuştur ( $X^2=5.09$ , s.d. : 1,  $p < .05$ ). Bu ilişkinin düzeyi  $C = .28$ 'dir. Yine bu iki eser, seçmelerin karşılıklı ya da tek yönlü olması açısından karşılaştırıldığında, eserlerle seçme türü arasında anlamlı ilişki bulunmuştur ( $X^2=13.32$ , s.d. : 1,  $p < .001$ ). Buradaki ilişkinin düzeyi ise  $C = .51$  dir. Cimri'de karşılıklı seçmelerin miktarı, tek yönlü olanlara oranla daha fazlayken, Sevda Hekim'de, bu durumun tersi gözlenmektedir.

Eserlerin tümü birden ele alındığında, komedi ya da trajedi oluşlarıyla, bu eserlerdeki seçmelerin tek yönlü ya da çift yönlü oluşu arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Yine yazarlarla, çekme ya da itme arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.

TABLO II

**TIYATROLARDAKİ KAHRAMANLARIN, ÇEKİLME VE İTİLME MİKTARLARI İLE ORTAYA KOYDUKLARI İLETİŞİMİN TÜRÜ**

Eserin Adı	Kahramanın Adı	Çekilme Sayısı	İtilme Sayısı	Olumlu İletişim	Olumsuz İletişim
Cimri	Harpagon	0	6		x
	Cléante	3	1	x	
	Anselme	2	1	x	
Beğendiğiniz Gibi	Oliver	0	4		x
	Frederick	0	3		x
	Orlando	4	1	x	
	Rosalind	4	1	x	
	Celia	2	0	x	
	Othello	Othello	6	3	
Kral Lear	Desdemona	6	1	x	
	I. Senatolu	0	0	x	
	Edmund	1	6		x
Yedekçi	Regan	2	4		x
	Goneril	2	4		x
	Kral Lear	6	5		x
	Beliğ Bey	1	5		x
	Doğancıbaşı	1	4		x
Fehim P. Kon.	Munise	1	2		x
	Safinaz	3	1		x
	Numan Ağa	0	0	x	
	Rasim Baba	4	2	x	
Nalınlar	Döndü	3	1		x
	Ömer	2	3		x
Genç Osman	Genç Osman	2	9		x

Oyunların tümü dikkate alındığında, kişilerin olumlu ya da olumsuz iletişimde bulunuyor olmaları ile, diğer grup üyeleri tarafından itilme miktarları arasında  $r_{pb} = .86$  düzeyinde bir ilişki bulunmuştur. Diğer üyelerle olumsuz iletişimde bulunan kişiler, olumlu iletişimde bulunanlara oranla, manidar şekilde daha fazla itilmektedirler. Kişilerin olumlu ya da olumsuz iletişimde bulunuyor olmaları ile, diğer üyeler tarafından çekilme sayıları arasında ise

manidar bir ilişki yoktur. Cinsiyet farkı ile grup üyelerince itilme miktarı arasında ise  $r_{pb} = .30$  düzeyinde ilişki vardır. (Verilerden, erkeklerin kadınlara oranla daha fazla itildikleri anlaşılmaktadır.)

İlginç bir bulguda, Türk Piyesleri'nde, grup dışına, yani eserde rol almayan kişilere yönelik seçmelerin sıkça bulunmasıdır. Shakespeare'da grup dışına yönelik seçme hiç yokken, Molière'de sadece bir sahnede, eserde bulunmayan doktorlara yönelik itme vardır. Bizim oyunlarımızdan Nalınlar'da, ev halkının ölmüş babaya yönelik seçmeleri görülmektedir. Yine, Fehim Paşa Konağı'nda, grup dışındaki kabadayılara, Genç Osman'da İstanbul halkına ve Anadolu'dan İstanbul'a göç edenlere yönelik seçmeler bulunmaktadır.

### TARTIŞMA

İncelenen tiyatro eserleri komedi ve trajedi olarak iki grup halinde ele alındığında, eser türü ile bu eserlerdeki seçme türü (çekme veya itme) arasında anlamlı ilişki saptanırken, yazar ile seçme türü arasında ilişki bulunamamıştır. Sosyometri konusundaki genel bilgilere dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, bir gruptaki seçmelerin türü, büyük ölçüde, o grubun sosyometrik özelliklerini belirler. Öyleyse araştırmamızda, eserin türü ile seçmelerin türü arasında ilişki bulunması, komedi ve trajedilerde farklı sosyometrik örüntülerin bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan, bulgularımıza göre, değişik kültürlere mensup yazarların tiyatroları arasında sosyometrik örüntü bakımından bir farklılık bulunmadığı görülmektedir.

Bu durumda, sosyometrik örüntünün, yazarın kim olduğundan, hatta üslûbundan bağımsız olduğunu ileri sürebiliriz. Bu sonuç, tiyatrolardaki sosyometrik örüntülerin, kültürel farklılardan etkilenmediği anlamına da gelir. Çünkü, eserlerini incelediğimiz yazarlar, farklı kültürlere, farklı çağlara mensupturlar. Yani, incelediğimiz yazarlar grubu oldukça heterojendir. İncelemede bu yola başvurmamızın sebebi, değişik yazarların ortaya koydukları sosyometrik örüntülerin farklı olup olmadığını anlamak amacına yöneliktir. Böyle bir farklılık olmadığı, sadece komedi ve trajediler arasında farklılık bulunduğu görülmektedir. Ele aldığımız altı yazarın, incelediğimiz eserleri arasında, bir açıdan da olsa ortak bir yön bulunduğunu söyleyebiliriz.

Sosyometrik örüntüyü belirleyen etmenlerden birisi de, yazarın tiyatro tekniği konusundaki ustalık derecesi olabilir. Usta bir yazarın sergilediği kişilerarası ilişki örüntüsü, usta olmayanınkine oranla daha dengeli ve karmaşık olabilir. Benzer şekilde, aynı yazarın çıraklık döneminde yazdığı bir eserle, ustalık döneminde yazdığı bir eser arasında, sosyometrik örüntünün niteliği bakımından farklılık bulunabilir. Nitekim, Molièr'in Cimri'sinde, sadece iki tane tek yanlı seçmeye karşılık, onyediyane karşılıklı seçme vardır; Buna karşılık, yine Molièr'e ait olan Sevda Hekim'de, onüç tane tek yönlü seçme varken, sadece altı tane karşılıklı seçme bulunmaktadır. Bu durumda, Cimri'nin, Sevda Hekim'e oranla daha tutarlı ve karmaşık bir sosyometrik örüntüye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Kanımızca, araştırmanın, psikolojiye ve eğitime en fazla katkıda bulunabilecek yanı, hesaplanan korelasyonlarla ilgilidir. Şöyle ki : Bulgular Bölümü'nde açıklandığı üzere, diğer grup üyeleri ile olumsuz iletişimde bulunan kişiler, olumlu iletişimde bulunanlara oranla, grup üyeleri tarafından daha fazla itilmektedirler; yani sosyometrik örüntü içinde yalnız kalmaktadırlar. Bu duruma çok sayıda örnek verebiliriz : Örneğin Molièr'in cimrisindeki Harpagon, sürekli olarak olumsuz iletişimde bulunmaktadır. Harpagon'un tüm ilgisi parasını korumaya yönelik olduğundan, insanlarla sağlıklı bir iletişime girecek durumda değildir. Sürekli biriktirme isteği ve kuşkuculuğu, ben-merkezci olmasına yol açmaktadır. Uşağı ile konuşurken, evinden bir şeyler aşırıp aşırmadığını anlayabilmek için, ağızını aramakta, yani plânlı (stratejili) iletişimde bulunmaktadır. Böyle olunca da, uşağı ile geçinmesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca Harpagon, kötü bir dinleyicidir; çoğunlukla, seçerek dinlemektedir. Konuştuğu kişiler, para ile uzaktan yakından ilgili bir söz edecek olsalar, sakladığı paraların imâ edildiğini zannetmektedir. Bu endişesi de onu saldırganlığa itmektir. Böylesine yoğun iletişim sorunları sergileyen Harpago, grup içinde yalnız kalmakta, birçok kişi tarafından itilmektedir.

Harpagon gibi, Fehim Paşa Konağı'ndaki Fehim Paşa, Yedekçi'deki Doğançibaşı ve Kral Lear'deki Lago da grup içinde yalnız kalmaktadırlar.

İletişim sorunları, Kral Lear, Othello ve Genç Osman'da da karşımıza çıkmaktadır. Kanımızca, bu üç eserde, iletişim sorunla-

rı, eserin çatısını oluşturan önemli bir öğedir. Örneğin Kral Lear'de, trajik sonun nedeni, oyunun başında görülen iletişim bozukluğudur. İlk sahnede, Kral ile küçük kızı arasında geçen konuşmada, genç kız, babasını riyâsız bir sevgi ile sevdiğini anlatmaya çalışmakta fakat, duygularını babasına yeterince iyi iletememektedir. Bu sahnede Kral çok kötü bir dinleyicidir; kızının sözlerini yanlış anlar, onun kendisini sevmediğini zanneder. Bu yüzden de öfkelenererek kızını mirasından mahrum eder. Kral'ın diğer iki kızı ise, aslında babalarını fazla sevmedikleri halde, parlak sözlerle, onu çok sevdiklerini söylerler. Bunun üzerine Kral, ülkesini bu iki kızı arasında bölüştürür. Böylece, şiddetli savaflara, kralın ve küçük kızı Cordelia'nın ölümlerine yol açacak olaylar zinciri başlamış olur. Ayrıca Lear, narsist bir kişidir; ilk sahnede kızına «gönlüümü hoş etmedikten sonra, keşke doğmasaydın» demektedir. Tüm bu özelliklerinden ötürü de, eserin ilk kısımlarında grupta yalnız kalmaktadır.

Oyun boyunca başına gelen felâketler, Lear'ın aşama geçirmesine, bazı hatalı davranışlarından aranmasına yol açar. Eserin sonlarında, narsisizmden kurtulmuş, olumlu iletişim kurabilen bir Lear ortaya çıkar. Bu yeni Lear ise, eskiye oranla grup içinde daha sevilen bir kişidir.

Herhalde Shakespeare, Kral Lear'i, iletişim bozukluklarının felâketlere yol açtığını ispatlamak için yazmamıştır. Eserin birincil mesajı, bizim yorumumuzdan çok daha başkadır. Fakat kişilerarası iletişimde ortaya çıkan sorunların birtakım büyük kişisel ve toplumsal sorunlara yol açabileceği gerçeği, Kral Lear'da, hiç değilse, bir ikincil mesaj olarak bulunmaktadır.

Shakespeare'in Othello'sunda da, temel sorun, Othello'nun açık iletişimde bulunmayı becerememesidir. Bu eserde Lagon, kişisel çıkarı için Othello'ya, karısı Desdemona tarafından aldatıldığını söyler ve birtakım sahte belgelerle, Othello'yu buna inandırır. Othello, Lago'nun iftiralarını karısına söyleyemez, kuşkular içinde kıvranmaya ve karısından nefret etmeye başlar. Bu durumda Othello, maske takmaktadır; duygularını dile getirmemekte ve savunucu iletişime tipik bir örnek vermektedir. Sonunda karısını öldürür. Eğer, savunucu iletişim yerine açık iletişimde bulunsaydı, örneğin Lago'nun sözlerini ve kendi kuşkularını karısına açıkça anlatsa, onları yüzleştirseydi bu sonuç ortaya çıkmazdı.

Oflazoğlu'nun Genç Osman'ında da, Genç Osman ile toplum arasında, yoğun bir iletişim kopukluğu sergilenmektedir. Genç Osman, toplumuna yararlı olmak, ona birşeyler vermek ister. Fakat iyi niyet taşıyan mesajları, etkili olmaz. Bunun sebebi, toplumun, savunucu iletişimde bulunması ve aynı zamanda bu tür mesajları almaya henüz hazır olmamasıdır.

Cumalı'nın Nalınlar'ında da, Seher ile annesi ve ağabeyi arasında iletişim kopukluğu bulunmaktadır. Anne ile oğul, el ele vererek, Seher'in Osman ile evlenmesini engellemek istemektedirler. Engellemede bulunurlarken Seher ile aralarında savunucu iletişim ortaya çıkmakta, açık iletişim kurulamamaktadır. Sonuçta Seher evden kaçarak, Osman ile evlenir.

### SONUÇ

Araştırmamızda, komedilerin ve trajedilerin, birbirlerinden farklı sosyometrik örüntülere sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, oyunlardaki kişilerin kullandıkları iletişim türünün, diğer üyelerce kabul edilip edilmemelerini etkilediği anlaşılmaktadır. Şüphesiz ki, kişilerin kullandıkları iletişim türü, sosyometrik örüntünün tek belirleyicisi değildir. Başka etmenler de, örneğin, çıkar ilişkisi, sosyometrik örüntünün ortaya çıkmasında önemli rol oynayabilir. Fakat öyle görünüyor ki, gerek tiyatrodaki, gerek gerçek yaşamda, bir gruptaki kişilerin tercih ettikleri iletişimin niteliği, o gruptaki sosyometrik örüntüyü etkileme gücüne sahiptir. Böyle olduğuna göre, kişilerarasındaki etkileşimin sağlıklı olmasını ve bireylerin grup içinde yalnız kalmamalarını temin için, onlara sağlıklı iletişimde bulunma yollarının öğretilmesi gerekir. Bu yaklaşımın yüzeysel olacağı, kişilerdeki iletişim sorunlarının kökeninde çok daha karmaşık birtakım psikolojik sorunların bulunabileceği ileri sürülebilir. Bu görüş kısmen doğru da olsa, aslında, kişilerin sergiledikleri olumsuz iletişimlerin pek çoğunun, eğitim eksikliğinden kaynaklandığına inanıyoruz. O halde, kişilere, iletişimde savunucu olmamayı, açık iletişimde bulunmayı öğretmek gerekir. Bu da uygun psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinden, özellikle iletişim gruplarından — örneğin encounter gruplarından — yararlanılarak gerçekleştirilebilir.



## K A Y N A K Ç A

- Allen, D.E. and R.F. Guy. **Conversation analysis: The sociology of talk.** Paris : Mouton, 1978.
- Bandura, A. **Social learning theory.** New Jersey : Prentice-Hall, 1977.
- Cüceloğlu, D. **İnsan insana.** İstanbul : Sıralar Matbaası, 1979.
- Holsti, O.R. Content analysis. G. Lindzey and E. Aronson (Eds.) **The Handbook of Social Psychology.** California : Addison-Wesley Company, 1968, Vol. II.
- Katz, L. and J.H. Powell, A proposed index of conformity of one sociometric measurement to another. **Psychometrika**, 1953, 18, 249-258.
- Kavcar, C. **Edebiyat ve eğitim.** Ankara : A. Ü. S. B. F. ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982.
- Lindzey, G. and D. Byrne, Measurement of social choice and interpersonal attractiveness. G. Lindzey and E. Aronson (Eds.) **The Handbook of Social Psychology.** California : Addison-Wesley Company, 1968, Vol. II.
- Moreno, J.L. **Sosyometrinin temelleri.** Çev. N. Ş. Kösemihal, İstanbul : İstanbul Matbaası, 1963.
- Özgülü, M. Halk eğitiminin okulu tiyatrodur. **Devlet Tiyatrosu**, 1966, 29, 5. Samurçay, N. Çocuk psikolojisi açısından tiyatro. **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, 1976, 7, 113-138.
- Sokullu, S. Komedyanın eğitici işlevi. **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, 1977, 7, 45-51.
- Şahinbaş, İ. Tiyatronun eğitim Görevi. **Devlet Tiyatrosu**, 1966, 29, 4-5.
- Şener, S. **Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi.** Adam Yayıncılık, 1982.
- Tubbs, S.L. and S. Moss, **Humon Communication: An Interpersonal Perspective.** New York : Random Hause, 1974.
- Ülkü, S. «Öğrenme yaşantısı olarak çocuk tiyatrosu», **Çocuk Tiyatrosu**, Ankara : Maya Matbaacılık, 1979.
- Yetkin, S.K. «Tiyatro bir eğitim kurumudur», **Devlet Tiyatrosu**, 1966, 29, 1.